

Doelstellingen voor beleid op het gebied van Cultuur en Ontwikkeling¹

Pieter Boele van Hensbroek
University of Groningen

Wáár wordt cultuur gemaakt? Door wie in het bijzonder? Welke thematiek is actueel? Welke cultuurvormen zijn prominent? Op welke wijze beïnvloedt een cultuurmaker de maatschappelijke ontwikkeling? Dit zijn relevante vragen voor wie zich in de internationale samenwerking met het relatief nieuwe terrein van "Cultuur en Ontwikkeling" bezig houdt. Het antwoord op dergelijke vragen bepaalt of men financiële ondersteuning geeft aan conservering van het cultureel erfgoed in een ontwikkelingsland, aan het nationale danstheater, aan een dorp voor inheemse kunstenaars, of aan een tijdschrift over mensenrechten of een kritische cabaretier die bedreigd wordt door zijn of haar eigen overheid. Uit recente evaluaties van het Nederlandse internationale cultuurbeleid blijkt dat ontwikkelingsorganisaties op deze vragen weliswaar creatieve antwoorden geven en heel goed werk doen, maar dat het toch ontbreekt aan een heldere doelstelling van hun activiteiten.¹ Wat trachten we nu precies te bereiken op het beleidsterrein Cultuur en Ontwikkeling?

Om zulke doelstellingen scherper te formuleren, en dat is het doel van het voorliggende stuk, moeten we teruggaan naar enkele vragen die voorafgaan aan beleid en financiering. De vraag, bijvoorbeeld, wat we verstaan onder 'cultuur' en onder 'ontwikkeling'. Kan men spreken van een 'recht op cultuur' - een recht op vrije culturele zelfexpressie? Bestaan er 'culturen' en hebben culturen dan ook rechten? Zit in ons idee van 'ontwikkeling' al een culturele component verborgen, bijvoorbeeld de veronderstelling dat ontwikkeling moet resulteren in steeds meer ruimte voor steeds meer mensen om zich als vrije culturele actor te ontplooiën? Of de vraag waarom we ons juist in deze tijd met het onderwerp cultuur en ontwikkeling bezig moeten houden. Anders dan het orkesten-, muziekscholen- of museumbeleid lijkt het hier om een bijzonder onderwerp te gaan dat op de een of andere manier actueel en urgent geworden is. Een onderwerp ook, met een importantie die verder gaat dan het onder de aandacht brengen van interessante kunstuitingen uit ontwikkelingslanden, of het populaire idee dat 'bewustzijn van eigen identiteit' zogenaamd zo goed zou zijn voor 'ontwikkeling.'

De Nederlandse context biedt een goed aangrijpingspunt om deze vragen te bespreken. Organisaties als het *Prins Claus Fonds voor Cultuur en Ontwikkeling* en *HIVOS Cultuurfonds* zijn als eersten het experiment aangegaan om cultuur en culturele vernieuwing een herkenbare plaats te geven in ontwikkelingssamenwerking. Daarnaast hebben zij een bijzondere positie. Zij zijn niet onderworpen aan beleid vanuit de Nederlandse politiek en wellicht juist door deze vrije, vernieuwende opdracht een internationaal visitekaartje voor verlicht Nederlands beleid. Idealiter wordt het beleid van deze organisaties aangestuurd door de spelers in het internationale culturele veld zodat het als vanzelf gekoppeld is aan internationale debatten over cultuur, ontwikkeling en globalisering, evenals aan diegenen die zelf het werk doen. "Stakeholder-betrokkenheid" heet die laatste koppeling in het actuele ontwikkelingsjargon.

Cultuur en ontwikkeling is bovendien een bijzonder beleidsterrein omdat het denkwerk over culturele processen en effecten daarvan steeds onaf is. Het is 'work in progress', zoals het werk van de betrokken ontwikkelingsfondsen een soort doorlopend experiment is waarin ideeën getoetst, thema's verkend en subsidiemogelijkheden beproefd worden.

¹ a later version of this article was published in *Filosofie & Praktijk*, 2003

Daarbij kunnen normatieve kwesties niet omzeild worden. Als financier kies je tot op zekere hoogte positie en ben je dus een speler in het culturele veld, je moet durven je nek uit te steken maar je moet je keuzen ook weer met goede argumenten weten te verdedigen. Wat betekent bijvoorbeeld de globalisering met zijn migratie-effecten voor cultuur en ontwikkeling en is extra aandacht geboden voor migranten-kunstenaars in het Westen? Hoe moet men staan tegenover experimentele kunstenaars, culturele vernieuwers die misschien in eigen land omstreden zijn, en juist op internationale fora aandacht trekken? Is het slavernij verleden een belangrijk thema of moeten actuele problemen de aandacht krijgen? Verdient ondersteuning van intellectuele cultuur - onderzoek en publicaties - extra aandacht, of eerder juist de kunsten, of onderdrukking van culturele vrijheden van opposanten en minderheden? Het Prins Claus Fonds organiseerde in december 2001 en september 2002 conferenties om een soort tussenstand in deze gedachtevorming op te nemen na 5 jaar bestaan van het fonds.² Met alle losse eindjes die bij een dergelijke conferentiediscussies horen, tekende zich toch heel wat profiel af rond het denken over cultuur en ontwikkeling, zodat ze een leidraad kunnen vormen voor dit stuk. Het doel van dit artikel is echter niet alleen een update van de discussies te geven maar deze ook zodanig toe te spitsen dat het dienstbaar kan zijn voor een vervolgdiscussie over internationaal cultuurbeleid in het algemeen. Een opiniërende voorzet voor een prikkelend debat.

Voorbij de Ode aan de Diversiteit

Om te beginnen gaat dat debat over ontwikkeling. De tendens in de discussie over cultuur en ontwikkeling is hier duidelijk: men wenst definitief afscheid te nemen van het idee van modernisering als een eenduidig, unilineair proces. Er wordt gesproken van "varied historical trajectories", "ongoing diversity and difference of historical experience" en "vernacularised modernities".³ De wereld bestaat uit vele tradities en landen die elk een andere modernisering doormaken, vanuit een eigen culturele achtergrond en op weg naar een eigen moderniteit. Er zijn niet alleen "vele wegen" maar ook "vele Romes".

Voor cultuurmakers in verschillende tradities is dit een inspirerend perspectief. Werken zij immers niet altijd met het materiaal van het bestaande - betekenissen, beelden, ritmes- om daarvan iets nieuws te maken? Moderniteit en ontwikkeling zijn voor hen alleen dan interessant als deze voortkomen uit de gegeven, geleefde culturele wereld. Ook voor een westers cultuurfonds is het idee van diversiteit van centraal belang. Het klassieke paradigma van modernisering en ontwikkeling heeft ons denken tot in alle hoeken en gaten gevormd. Vervang het moderniserings- door een diversiteits-paradigma en je hebt een probaat medicijn om van Eurocentrische percepties van maatschappij en cultuur af te komen.

Toch roept ook diversiteit als sleutelterm weer vragen op. Het doet weinig, te weinig, ideeën aan de hand over richting, noodzaak of gewenstheid van veranderingen. Het woord 'ontwikkeling' lijkt in zo'n paradigma zelfs misplaatst want waar is ontwikkeling nog op gericht als het per definitie alle kanten op kan gaan? We zouden dan gemakkelijk vergeten dat we met processen te maken hebben - denk eens aan de globalisering zelf - die onontkoombaar en pijnlijk zijn en zelfs in rap tempo de gevierde diversiteit ondermijnen. Rurale en communale levensvormen worden ontwricht, talen verdwijnen, orale kennistradities worden onderbroken en verdwijnen etcetera. Met het bezingen van de diversiteit zijn dergelijke processen nog niet gestopt. Een tweede bezwaar is normatief van aard, namelijk de vraag of diversiteit eigenlijk wel steeds een ideaal is. Daar waar het gaat om mondiale *hot-issues*, zoals klimaatbeleid, mensenrechten of politieke bevrijding, staat eerder het vinden van *gezamenlijke* oriëntaties op de agenda. Als het om zulke waarden

gaat kan juist de overeenkomst - en niet de diversiteit - van zeer verschillende culturele tradities frappant zijn, zoals de Chinese studenten die op het Plein van de Hemelse Vrede een kopie van het vrijheidsbeeld oprichtten.

De Brits-Caraïbische socioloog Stuart Hall stelde op een van de genoemde conferenties de culturele diversiteit, "multiple temporalities" en "the promise of diversity" centraal. Hij voerde nog slechts een uitgekleed idee van moderniteit op, namelijk "the capacity to live a technologically modern life".⁴ Dat is zeker goed om van een beperkt Europees perspectief af te komen, maar erg inspirerend is het niet. Een ontwikkelingsbeleid met ambitie en richting kan beter te rade gaan bij vooraanstaande auteurs die meer substantiële, gedeelde menselijke oriëntaties identificeren. De Ghanese filosoof Kwasi Wiredu spreekt van ontwikkeling naar de mate waarin rationele verantwoording sturend is voor een samenleving.⁵ De Indiase econoom en Nobelprijswinnaar Amartya Sen werkt het idee uit van 'human development', waarbij ontwikkeling materiële inhoud geeft aan substantiële menselijke vrijheden betreffende economische en politieke participatie, veiligheid en sociale ontplooiing.⁶

De discussie over mensenrechten en hun universaliteit (resp. universaliseerbaarheid) levert een mooi voorbeeld van pogingen om een meer inhoudelijke oriëntatie te vinden, daar waar een nadruk op slechts diversiteit ons in de steek laat. De Soedanese mensenrechtenskundige Abdullahi An-Na'im verdedigt mensenrechten als een algemeen menselijke waarde. Tegelijkertijd benadrukt hij echter dat zulke rechten niet *in abstracto* bestaan, maar in culturele processen binnen verschillende tradities opnieuw uitgevonden moeten worden. Universalia kunnen slechts verankerd zijn als zij verwijzen naar waarden, betekenissen en collectieve ervaringen binnen zo'n traditie, deze vormen de zuurstof waarvan ze bestaan, zou je kunnen zeggen. Zo heeft de Europese ervaring met het fascisme in de 20ste eeuw sterk bijgedragen aan ons commitment met betrekking tot mensenrechten, net zo goed als elders de koloniale en post-koloniale ervaring dat deden. De concrete ervaringen geven zo inhoud aan ideeën over rechten welke aan alle mensen zouden moeten toebehoren, die dus universele pretentie hebben en in lijn zijn met de rechten van de mens zoals in VN verband geformuleerd.

In de visie van An-Na'im staan 'verschil' en universaliteit dus niet tegenover elkaar, veeleer gaat het om een proces van profilering van tradities waarbij deze antwoorden formuleren op algemeen menselijke uitdagingen. Daarbij worden richtinggevende universalia binnen de verschillende tradities geformuleerd, hetgeen vanzelfsprekend herinterpretaties van die tradities vereist, soms strijd en revolutie. An-Na'im's eigen pleidooi voor mensenrechten in de Islamitische traditie heet dan ook "Towards an Islamic Reformation".⁷ Cultuur en ontwikkeling behelst hier cultureel verschil, respect voor de waarde van cultureel tradities, maar vooral ook culturele revolutie.

Juist kunst en cultuur vormen de praktijk waarin interpretatie en verwerking van collectieve en individuele ervaringen vorm krijgen en waarin tegelijkertijd ideeën over een menswaardig bestaan en rechten die voor alle mensen zouden moeten gelden binnen elke traditie bevochten worden. Kunst en cultuur vormen een belangrijk 'front', zo gezegd, waarin bepaald wordt op welke wijze de eigen en mondiale problemen ervaren worden en naar specifieke oplossingen wordt gezocht. Het is veelal een strijd binnen culturele tradities, waarin het erom gaat vrijheden en vernieuwingen tegen de eigen dominante culturele instituties en woordvoerders te beschermen. Een strijd voor 'unblocking agency', zoals ook Amartya Sen's visie op ontwikkeling benadrukt. Strijd om cultuur is dus niet

alleen stijd om de erkenning van de waarde van culturen, maar ook strijd van culturele actoren tegen bepaalde aspecten van hun eigen culturele traditie.

Agenda's van culturele diversiteit spelen overigens niet vanzelfsprekend een vernieuwende rol. Zij kunnen net zo goed het vehikel zijn van een conservatieve reactie, van codificering, isolatie en identiteitspolitiek. Voor cultuur en ontwikkelingsbeleid is het daarom belangrijk om met het vaarwelzeggen van het klassieke moderniseringsmodel niet in het vaarwater te komen van een ander klassiek model, namelijk het denken in termen van essentieel verschillende culturen die verschillende culturele identiteiten vastleggen. Een dergelijk 'culturalistisch' model van denken is in Europa sterk verbonden met de romantische traditie, in andere delen van de wereld ook met religieuze orthodoxie en zelfs met die vormen van bevrijdingsdenken die bevrijding opvatten als het definiëren van een inheems model tegenover het zogenaamde westerse. In feite is juist een culturalistisch model nu op vele plaatsen populair, van pleidooien voor Nederlandse normen en waarden tot verheerlijking van authenticiteit en zelfs racisme.⁸ Vele van de zeer gewelddadige hedendaagse conflicten in de wereld speelt authenticiteitsdenken een grote rol, zoals in het nieuwe Servische nationalisme of in de beweging voor zuivere *Ivorité* die een belangrijke veroorzaker is van de bloedige burgeroorlog in Ivoorkust.

Het Prins Claus Fonds en Hivos hebben vanaf het begin afstand genomen van culturalisme en fundamentalisme en het gezelschap gezocht van vernieuwende culturele actoren die openheid nastreven. Zij doen daarmee recht aan het wetenschappelijke cultuuronderzoek in de laatste decennia, waarin het historische en geconstrueerde karakter van identiteitsgroepen en de tekortkomingen van een essentialistische en culturalistische visie blootgelegd worden.⁹ Een cultuur legt helemaal niet een identiteit vast maar omvat een grote diversiteit van orientaties en identiteiten die ook nog eens sterk veranderen door de tijd. De 'culturen' waar wij veelal over spreken zijn veelal constructies door of voor buitenstaanders met het doel om een bepaalde groep scherp af te bakenen ten opzichte van anderen. Sommige auteurs stellen zelfs voor de woorden 'culturen' en 'culturele identiteit' helemaal maar te vermijden en slechts te spreken over culturele processen en burgerschap. "Culturen bestaan niet" luidt de uitdagende titel van een recente oratie van de Afrikanist Wim van Binsbergen.¹⁰

Globalisering

De zoektocht naar inspirerende contrasten in het denken over ontwikkeling en cultuur leidt tot nog scherpere conclusies wanneer we onderzoeken welke rol cultuur speelt in actuele globaliseringsprocessen.

'Globalisering' heeft bekende termen als 'modernisering', 'imperialisme', of 'ontwikkeling' de laatste jaren steeds meer verdrongen. In de wereld die het begrip globalisering schetst, lijken ontwikkeling en cultuur niet meer de oude. Modernisering veronderstelt een gericht proces, waarbij maatschappijen ieder tot een nieuw soort evenwichtstoestand komen: 'modern' worden. Ook het kritische, neo-marxistische discours onderschreef dit moderniseringsidee, maar benadrukte de deformaties van een kapitalistische moderniteit, zoals de ongelijkheid, uitbuiting en de onderschikking van de periferie aan het centrum. 'Globalisering' echter tematiseert een proces dat zich niet per land afspeelt en waarbij bepaalde coördinatiemechanismen (zoals het marktmechanisme, communicatie en media, en migratie) zich doorzetten. Deze conditioneren allen, periferie én centrum, en maken allen kwetsbaar. An-Na'im spreekt over de les van "universal potential victimhood" die 11 september 2001 ons leert. In een globaliserende wereld zijn beïnvloedingsrelaties complex,

zij gaan in allerlei richtingen: Afrikaanse muziek, Aziatische vechtsporten en Europees voetbal veroveren de hele wereld, Europa islamiseert, in delen van de VS wordt de Spaanse taal dominant, en de Nigeriaanse drugsmafia wordt een van de sterkste ter wereld. Globalisering suggereert een complexe veelheid van relaties, actoren, kansen en belemmeringen.

De term 'ontwikkeling' lijkt niet bij uitstek geschikt om deze situatie te begrijpen. Ook nieuwe *catch-terms* binnen de ontwikkelingssamenwerking, zoals 'ownership', 'stakeholders' e.d., gaan nog uit van het oude model van een tweebaansweg Noord - Zuid, waarbij Zuid nu de 'owner' van haar ontwikkeling moet zijn en Noord expertise levert, geld en (dat wordt er niet altijd bijgezegd) het denkraam, de criteria en het jargon zoals gemunt binnen de dominante ontwikkelingsinstituten. Voor cultuur- en ontwikkelings-beleid in een tijd van globalisering is het model van de tweebaansweg een slechte leidraad.

Globalisering representeert ook in een ander opzicht een nieuwe realiteit doordat 'culturele' factoren zelf volop deelnemer, zelfs centraal element van het globaliseringsproces zijn, in de vorm van informatie, beeld-communicatie, discours bepaling, life-style marketing etc. *McWorld*, zoals Benjamin Barber in zijn studie *Jihad versus McWorld* de commerciële globalisering noemt, is in hoge mate een cultureel construct, een specifieke consumptiecultuur, een geloof in marktmechanismen, en bijvoorbeeld het idee dat de mens in de eerste plaats consument en niet burger is. Ook de meest virulente oppositie tegen *McWorld* in de vorm van fundamentalistisch particularisme, *Jihad* in de termen van Barber, lokaliseert haar strijd in de eerste plaats op cultureel niveau, in termen van de Islam, zuiverheid, toewijding aan de geloofswaarheid en strijd tegen het westerse culturele verderf.

Ook de alternatieven voor de dialectiek tussen de monocultuur van *McWorld* en de door haar opgeroepen fundamentalisering van *Jihad*, alternatieven in termen van democratisering, multiculturaliteit, mondiale civil society, *empowerment* voor marginalen, e.d. zijn in hoge mate culturele projecten. Het gaat dan bijvoorbeeld om het idee van mensenrechten, maar ook om culturen van verdraagzaamheid, en vreedzaam samenleven, respect en erkenning; kortom, een open publieke cultuur voor een mondiale samenleving. Thema's die in cultuur en ontwikkeling aan de orde zijn gesteld richten zich op deze 'fronten' in de strijd om open culturen waarvan de participanten medeauteur zijn. Het gaat dan om thema's als 'peace and reconciliation', 'beauty in context', 'creating spaces of freedom', 'cosmopolitanism', 'living together', 'urban heroes', 'the return of human dignity', 'zones of silence'.

Cultuur is in het tijdperk van de globalisering zelf een belangrijke waarde (en waar) geworden, met andere vormen, functies en locaties dan voorheen. Minder apart, als een sector naast andere sectoren, vaak in postmoderne mengingen met bijvoorbeeld commercie of identiteitspolitiek. Ook te vinden op onverwachte plaatsen en steeds minder vanzelfsprekend in te passen in indelingen als "The West" vs "The Rest", of in beschavingsgebieden als 'westers', 'Confuciaans', 'Islamitisch' e.d. zoals Samuel Huntington deze tot uitgangspunt kiest.¹¹ Tenslotte, en dat is voor onze discussie over cultuur en ontwikkeling belangrijk, zijn culturele producten en processen als factor in globalisering en anti-globalisering allerminst neutraal. Zij zijn deel van deze processen en daarmee zelf omstreden.

Het tweede deel van dit artikel zal deze normatief geladen context belichten. Het bevat een voorstel tot positionering door het formuleren van een overkoepelend doel voor cultuur- en ontwikkelingsbeleid.

Culturele zelfbeschikking, cultureel burgerschap, culturele vrijheid

Cultuur maken, financieren, of organiseren in een globaliserende wereld brengt ons onontkoombaar in normatief geladen en conflictueus vaarwater. Wij willen afstand nemen van koloniale verhoudingen en ook niet simelweg een activist zijn voor een Europese visie op een open samenleving, mensenrechten e.d. Maar het feit dat we dat willen is nog geen garantie dat het ook lukt om onze Europese nestgeur kwijt te raken. Wat voor houding moeten we aannemen? "Profileer je openlijk", is het advies van An-Na'im, "spreek je overtuigingen uit en ga in discussie." Ik wil hier deze handschoen oppakken en de kwestie van de normatieve positionering van cultuur en ontwikkelingsbeleid attaqueren. Daarbij is het wel een vereiste toch niet zelf partij te worden in het veld van organisaties die men ondersteunt; organisaties voor cultuur en ontwikkeling zijn niet levensbeschouwelijke organisaties ter bevordering van deze of gene oriëntatie. De normatieve inzet van cultuur en ontwikkelingsbeleid moet het culturele *proces* betreffen, niet de *inhoud*.

Waar gaat het om bij cultuur en ontwikkeling? Ik stel het volgende antwoord voor: "om *de mogelijkheid van individuen en groepen om co-auteur te zijn van de culturele contexten waar zij in participeren.*" Bijvoorbeeld om het scheppen van culturele ruimte ("spaces of freedom") en om het bestrijden van uitsluiting en marginalisering van individuen, groepen of hele cultuurgebieden ("zones of silence"), door representatie op podia van wereldformaat, maar ook door het ondersteunen van lokale productie van bijvoorbeeld mode en film of van kritisch historisch onderzoek.

Dit doel kan nu op verschillende manieren scheidt geformuleerd worden. In het voetspoor van Amartya Sen, die ontwikkeling definieert als het "expanding substantive freedoms" en bijvoorbeeld spreekt over "the freedom to participate in economic exchange", kan men zeggen dat het bij cultuur en ontwikkeling gaat om het realiseren van "*de vrijheid te participeren in voor je leven relevante culturele processen*". In lijn met Abdulahi An-Na'im kan men ook spreken van het ondersteunen van "*culturele zelfbeschikking (of culturele empowerment) van individuen en groepen*". Ook kan men aansluiten bij het actuele denken over burgerschap en het doel van cultuur en ontwikkeling formuleren als het realiseren van "*cultureel burgerschap*" voor ieder.

Elk van deze drie formuleringen maken het mogelijk scherper dan voorheen in beeld te brengen waar beleid voor cultuur en ontwikkeling uiteindelijk over gaat. Een dergelijke herformulering is een indirecte vrucht van verschillende verschuivingen in het denken over cultuur en maatschappij in de afgelopen jaren. Zo is door Amartya Sen's het idee van *vrijheid* omgesmeed van een algemeen politiek ideaal tot een redelijk operationaliseerbare set doelstellingen voor ontwikkelingsbeleid. Tegelijkertijd is het denken over *zelfbeschikking* niet meer beperkt tot zelfbeschikking van een 'natie' of 'volk'. *Burgerschap*, tenslotte, wordt steeds meer losgekoppeld van een vanzelfsprekende rol in de natiestaat en toegepast op allerlei contexten, van sub-nationaal tot mondiaal; contexten waar wij, of we dat willen of niet, deel van uit maken en ons laten gelden via organisaties als Greenpeace of Artsen Zonder Grenzen.

De concretisering van de doelstelling van cultuur- en ontwikkelingsbeleid maakt evaluatie van dat beleid nu in principe ook mogelijk. Wanneer gepaste operationalisering van

culturele vrijheid, resp. cultureel burgerschap, worden gevonden hoeft evaluatie in principe niet méér problemen op te leveren dan evaluatie van Sen's andere "substantive freedoms." De regelmatig verschijnende *Human Development Reports* van de Verenigde Naties geven dergelijke evaluaties al van verschillende van deze vrijheden. Een ander voordeel van de concretisering van de doelstelling van cultuur en ontwikkeling is dat het doel van het beleid in de eerste plaats op het vlak van de cultuur zelf wordt gelegd en onderscheiden wordt van andere ontwikkelingsdoelstellingen. Het beleid mag mede de verheffing van het volk, emancipatie, een levendige civil society, armoedebestrijding of andere externe doelstellingen naderbij brengen, maar bij cultuur en ontwikkeling gaat het echter allereerst om culturele processen zelf, namelijk om de mogelijkheid van mensen om mede vorm te geven aan de culturele contexten waarin zij leven, om, zo gezegd, naast MTV als mondiale muzieksmaakmaker en MacDonaldis als smaak- en eet-cultuur vitale andere tradities verder te ontwikkelen. Zulke vitale culturele contexten vereisen een gevoel van culturele eigenwaarde, maar ook culturele openheid en vernieuwing.

De maatschappelijke relevantie van culturele vernieuwing en confrontatie moet daarbij niet worden onderschat, al was het maar omdat hierdoor gevestigde ideeën over vrouwen, homoseksuelen, andersdenkenden en opvoeding van kinderen ter discussie worden gesteld. Zonder culturele verankering van waarden als zelfbeschikking, vrijheid en burgerschap kunnen wij ons 'ontwikkeling' niet meer voorstellen. Overigens is zulke culturele confrontatie ook in het directe belang van onze eigen culturele vernieuwing hier in Europa. Om maar een voorbeeld te noemen, de steeds actievere betrokkenheid van immigranten en minderheden in cultureel debatten bij ons in Europa werkt als een luizenkam die steeds weer een verbazingwekkende hoeveelheid provinciale Eurocentrische *bugs* uit ons culturele erfgoed aan de oppervlakte brengt. Zoals de discussie naar aanleiding van de herdenking van Columbus' 'ontdekking' van Amerika. Die ontdekking is voor ons als vanzelfsprekend een glansrijk historische daad van mensen op zoek naar nieuwe werelden en vernieuwing, maar voor de buiten-Europese wereld moeilijk anders te zien dan als een scène uit een historische tragedie van vernietiging, miskennis en onderwerping. Wanneer anderen hun cultureel burgerschap opeisen dan helpt dat mede de Europese culturele burger van zijn of haar provincialisme af te komen.¹²

Culturele burgerschap, tenslotte, is allerm minst individualistisch. Zoals ook politiek burgerschap gerealiseerd wordt in bewegingen en organisaties, zo ook cultureel burgerschap. Betekenisgeving is nu eenmaal een sociaal proces, en altijd omstreden. Cultuur en ontwikkeling behoort dan ook niet onder de klamme deken van de politieke correctheid te liggen, waarbij iedereen continue de gevoelens van anderen moet respecteren, alle culturen moet waarderen en dergelijke. Cultuur produceren kan alleen als je gelooft in je eigen gelijk en het contrast zoekt. Stuart Hall stelt: "culture is an argument through which people, regions, classes, communities work out the meanings by which they live and express themselves"; culturele productie mag, zo stelt hij, 'militant' en 'bedreigend' zijn.

Fronten van culturele vernieuwing: Lokaties, Kwesties, Activisten

Wat betekenen bovenstaande overwegingen nu voor cultuurbeleid?

Globalisering betekent dat de strijd om cultuur - de strijd om mee te dingen in lokale en mondiale processen van betekenisgeving die je leven bepalen - langs wisselende fronten wordt gevoerd. Wisselende fronten van culturele actualiteit of urgentie, afhankelijk van de historische situatie, betrokken groepen, tradities etc. Cultuur is hier geen sector meer. Het

heeft dan ook geen zin om kunst of cultuur op zich tot onderwerp van beleid of financiering te maken. Men dient steeds de situaties, actoren en thema's te identificeren die er toe doen.

Beleid in deze situatie vereist een voortdurende alertheid ten aanzien van relevante locaties, prangende thema's en vernieuwende actoren: de *Lokaties*, *Kwesties* en *Activisten* die een cultureel front uitmaken.¹³ Zo heeft het Prins Claus Fonds het bestaan van "zones of silence" als urgente locaties geïdentificeerd, of het gebrek aan culturele ruimte - "creating spaces of freedom" aan de kaak gesteld. Haar rol als een "Amnesty International voor cultuur" krijgt hierdoor vorm. Of de *lokatie* van vernieuwing in de ambachtelijke kunsten, zoals de Afrikaanse mode, de kookkunst en dergelijke. Daarnaast de hernieuwde discussie op allerlei plaatsen over het slavernijverleden, wellicht in de toekomst ook binnen Afrika. Maar het kan ook om specifieke *lokaties* gaan: bijvoorbeeld het carnaval als creatieve interculturele ontmoetingsplaats, of het Zanzibar filmfestival, waarbij film en muziek niet alleen ten behoeve van een opkomende Afrikaanse culturele elite wordt geshowd, maar tot een echt volksfestival aanleiding geven. Andere *lokaties* liggen minder voor de hand. Het Nederlands erfgoed in de diverse landen, bijvoorbeeld, wordt als focus voor financiering pas interessant voorzover het in cultureel opzicht een issue wordt.

Ook de *Kwesties* die aan de orde gesteld worden dienen uitdrukkelijk geïdentificeerd. Multiculturaliteit, creolisering van tradities en de rol van immigranten zijn zulke kwesties, of de culturele aspecten van het ontstaan van een internationale rechtsorde, de mondiale expansie van Afrikaanse artistieke productie op allerlei gebied, de confrontatie met het slavernij verleden, of de lange, en in sommige opzichten voorbeeldige, geschiedenis van multiculturaliteit en menging van de z.g.n. *Dhow Countries* langs de Indische Oceaan. Maar ook simpelweg de enorme behoefte aan uitwisseling onder intellectuelen en kunstenaars in niet-westerse landen is hier actueel. Men kan ook denken aan problemen van erkenning en waardigheid: sociale kwesties worden tegenwoordig vaak herbeleefd in culturele termen, resulterend in eisen tot erkenning van identiteit, waardigheid, taal, verleden. Ondanks het belang van de "poverty reduction" die alle ontwikkelingsorganisatie tegenwoordig centraal stellen, lijken de armen zelf erkenning van hun waardigheid minstens zo belangrijk te vinden.

Tenslotte gaat het om de *Activisten*. Wie zijn de cultuurmakers en vernieuwers? Met de enorme ongelijkheden in financiële macht is een eerste zorg om ook degenen die ver van die macht zitten toegang te geven. In de ontwikkelingswereld wordt dit probleem politiek correct kortgesloten door de partij (veelal de regering) in het zuiden 'ownership' te geven en actoren die daar niet vandaan komen uit te sluiten; een strategie die een Indiase collega smalend "omgekeerde discriminatie" noemde. In een globaliserende wereld ligt de rolverdeling echter meestal niet zo simpel dat relevante *activisten* aan hun kleur herkenbaar zijn. Een betere oplossing levert het onderzoekscentrum Point Sud van de Malinese wetenschapper Mamadou Diawara. Dit centrum is opgezet rond het begrip Het Nieuwe Zuiden, waarbij het ontstaan van een inheemse onderzoekstraditie wordt nagestreefd. Lokale inbedding van de onderzoekspraktijk is hier het criterium, niet de afkomst van de onderzoeker.

Beleidsconsequenties van een verplaatst speelveld

Een formulering van haar missie in termen van strijd om cultuur, geïdentificeerd rond *lokaties*, *kwesties* en *activisten*, kan een uitdaging zijn voor beleid op het gebied van cultuur en ontwikkeling. Hiemee wordt het speelveld van hulp in het kader van cultuur en ontwikkeling als het ware "verplaatst".

De verplaatsing bestaat hieruit dat een perceptie waarbij het beleid steeds gaat om iets "tussen ons en hen" wordt vervangen door een perceptie waarbij relevante culturele processen, 'fronten' van culturele interactie en vernieuwing, centraal staan. Situaties en acties waarin cultureel burgerschap (resp. zelfbeschikkingsrecht of vrijheid) bevochten en inhoud wordt gegeven worden nu geïdentificeerd en gefaciliteerd. De problematiek waar het in cultuur en ontwikkeling om gaat wordt verwijderd uit de gangbare parameters die men de ontwikkelingssamenwerking gebruikt, zoals 'aanbodgericht' of 'vraaggericht,' Noord - Zuid; en een vooraf bepaalde beperking tot een aantal 'prioriteitslanden' ligt evenmin voor de hand. De flexibiliteit, het netwerk en de voelhorens die voor het opereren in deze veranderende context nodig zijn, suggereren het uitbesteden van financiering van cultuur en ontwikkeling aan organisaties met een grote mate van bewegingsvrijheid. Minder bureaucratische verantwoording tegenover meer openbare discussie en concrete betrokkenheid van de intellectuelen en kunstenaars waar het om gaat is het recept voor deze 'mondiale' organisaties.

Deze verplaatsing betekent ook een afscheid van de eeuwige vraag of het internationale cultuurbeleid uit moet gaan van een 'brede' of 'smalle' definitie van cultuur (grofweg: cultuur als de normen en waarden van een gemeenschap versus cultuur als het bereik van de kunsten). Met in het achterhoofd de wisselende 'fronten' waarin culturele issues opkomen, ligt het niet voor de hand *vooraf* deze of gene cultuurdefinitie vast te leggen. Het is juist te verwachten dat de definitie van cultuur steeds zelf omstreden zal zijn. Het exporteren van onze eigen sectorale indeling in kunsten, wetenschap, religie, politiek e.d. is een simpel Eurocentrisme. Wanneer de 'smalle' cultuurdefinitie gehanteerd wordt zou het bovendien eerlijker zou zijn om dan maar meteen de term "kunsten" te gebruiken en te spreken van een Hivos Kunsten Fonds voor de Derde Wereld, of Prins Claus Mondiaal Kunsten Fonds. De volle ambitie en urgentie van de cultuur- en ontwikkelings-agenda is in strijd met zo'n inperking. Die ambitie wil reëel inhoud geven aan de vrijheid van personen en groepen om mee te dingen in de verschillende culturele processen die hun leven, en dat van ons allen, bepalen.

Noten:

¹ IOB, *De kunst van het internationale cultuurbeleid. Evaluatie 1997-2000*, Den Haag, 2001.

² Prins Claus Fonds, *Report of the conference on Culture and Development*. Den Haag: Prins Claus Fonds, 2001.

Prins Claus Fonds, *Rozen in de woestijn. Report of the conference on Culture and Development*. Den Haag: Prins Claus Fonds, 2002.

³ idem.

⁴ idem.

⁵ Wiredu, K. *Philosophy and an African Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

⁶ Sen, A. *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

⁷ An-Na'im, A.A. *Toward an Islamic Reformation*. Seracuse: Seracuse University Press, 1990.

⁸ Geschiere, P. & Meyer, B. Globalisation and Identity: the dialectics of Flow and Closure. In: *Development and Change*. Vol. 29, 1998. pp. 601-615.

⁹ Anderson, B. *Imagined Communities*. London: Verso, 1983. Hobsbawm, E. & Ranger, T. (eds.) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983

-
- ¹⁰ Binsbergen, W.M. van. Culturen Bestaan Niet. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam. Zie ook " Cultures do not exist" in *QUEST, An African Journal of Philosophy*, Vol. 14, 1-2, 2000.
- ¹¹ Huntington, S. *Botsende Beschavingen. Cultuur en Conflict in de 21ste Eeuw*. Antwerpen: Standaard, 1997.
- ¹² Vooral de literatuur doet hier goed dienst; cf. de historische romans van Maryse Condé, zoals *Ségou* en *Tituba*, of van Amitav Gosh, *An Ancient Land* en *The Glass Palace*.
- ¹³ Deze drie termen zijn geleend van de Congolese historicus Ernest Wamba-dia-Wamba uit een origineel artikel over wat we heden ten dage onder 'politiek' moeten verstaan: Wamba-dia-Wamba, E. Beyond elite politics of democracy in Africa. *QUEST: Philosophical Discussions*, 6/1, 1992. pp. 29-43.